

כחוברת שלפניכם מובאים חמשה עשר סיפורי חז"ל. לכל סיפור ניתנה כותרת הנהוגה בספרות העוסקת בסיפורי חז"ל. הסיפורים הוצגו מחולקים לשורות ממוספרות מתכונת ההולכת ומתקבלת כציבור. הוספנו, במקום שצריך, ניקוד המוסיף לסיפורים לוויית חן ואווירה ידידותית! כסיפורים ששפתם המקורית ארמית הובא בצד הנוסח המקורי גם תרגומו לעברית. במקרים שמדובר בקובצי סיפורים הוכלטו הסיפורים השונים באופן המאפשר לזהותם. לסיפורים הוצגו ביאור קצרצר, שעיקרו ההעמדה על פירושי מילים קשות או עניינים שבריאליה. לכל סיפור הוספנו רשימת ספרות נבחרת, שבעזרתה יוכל המעיין לעמוד על פרשנויות שונות של הסיפור, אם כי ראוי לשים לב שחלקם מנתחים את הסיפור לפי נוסח אחר, וחלקם דנים על פי הכתוב במקבילה ולא בנוסח הסיפור שלפנינו.

גישתנו הבסיסית היא, שיש צורך להביא בפני הלומד והמעיין את הסיפור הגולמי בתוספת הערות וביאורים קצרים ולהותיר בידיו את מלאכת הפרשנות.

השתדלנו להביא נוסח על פי כתבי יד המצוינים ליד כל סיפור. הנוסח של הסיפור שנבחר נראה בעינינו כעל משמעות מנקודת הראות של הניתוח הספרותי, ולכן יש טעם להעדיפו בלמידה בכיתה. למעוניינים בהרחבה ובהעמקה נוכרי את הפרוטנציאל הרב הגלום בהשוואת גרסאות ונוסחאות והתעלל הלימודית הצפונה בכך. למענם הבאנו גם נוסחים אחרים של הסיפור.

ראוי לומר דבר מה על אופיו של הלקט שלפניכם. רבים ניסו לארגן קבצים של סיפורי חז"ל על פי עקרונות וקווים מנחים שונים. הלקט המוצג נקבע ביסודו בהסתמך על ועדת המקצוע המלווה את לימודי הספרות בחינוך הממלכתי דתי. כנזר הוא נועד להציע את סיפורי חז"ל להנראה בכליו של מקצוע הספרות. בקביעת הסיפורים הללו ניתנה כמובן שימת לב לסיפורים שנתפרסמו אודותיהם מאמרים ומחקרים. ברמה העקרונית אין כאן נושא משותף, אך נבחרו סיפורים המציגים דילמות רעיוניות חשובות שניתנות לחשיפה והצגה באמצעות הכלים הספרותיים.

אנו מקווים שלקט זה יביא תועלת לקוראיו, ונשמח לקבל, ואולי אף לפרסם, פרשנויות, תגובות והצעות דידקטיות.

אנו מבקשים להקריש תודה מיוחדת לפרופ' אביגדור שגאן העומד בראש ועדת המקצוע לספרות על עזרתו וסיועו בכל שלבי העבודה.

פרי ביכורים לפנינו של שיתוף פעולה בין המרכז להוראת האגדה במכללת אפרתה לבין הפיקוח על הוראת הספרות במינהל לחינוך דתי. מי ייתן ויבשר יבול גדול ועשיר!

הערה אודות הסיפור התז"ל

ישראל רוזנסון

עוסקים אנו בסיפור שנוצר בבית היוצר של חז"ל. יש לו — יסכימו רבים — מן החן והקסם של הסיפור העממי, ומן כובד הראש המהול ברצינות של הדין המוסרי והערכי. בית היוצר — בפועל, יש לשער מדובר בלימוד בבית המדרש ואולי גם בדרשה בבית הכנסת — איננו אחיד. הוא משתנה עם חלוף העיתים ושינוי המקומות, ובכל זאת, מותר כך נדמה לדבר על הסיפור התז"ל כסוגה ספרותית מובחנת וכיצירה דתית בעלת מאפיינים ייחודיים.

מה טיבו של סיפור זה, שבו אנו עוסקים? כמתבקש, עיצובו הספרותי קשור בקשרי גומלין הדוקים למטרותיו הרעיוניות, בבחינת משפיע ומושפע. אך בטרם נאמר דבר מה על מאפייניו הספרותיים ומגמותיו הדתיות, ראוי להעיר על יחסו לסיפור המקראי. באותו בית יוצר שבו באו לעולם סיפורי חז"ל עמרה בפני היוצרים מסורת עמוקה ושורשית של סיפור מקראי, שייחודו האומנותי ועוצמתו הרתית היו לשם דבר¹. כשיצירה זו עומדת לנגד עיניהם, אין לנו אלא לשער שהכמים שאבו ממנה הכרה ברבר כותם של סיפורים. אולם, בכל הקשור לגישה הספרותית הבסיסית, ההברלים ביניהם אינם פשוטים, ובמובנים מסוימים ניתן לומר כי הם רחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב. הסיפור המקראי יוצר מציגה מעניינת בין ספרות ההיסטוריה, הוא פורס בפני קוראיו ידיעה היסטורית רחבה, ובתוכה טווה בשיטותיו המתוחכמות דמויות מורכבות ומצבים פסיכולוגיים דקים ועדינים. סיפורם של חז"ל ירש, אולי, מהסיפור המקראי את אופיו הדרמטי ואת הנטייה שלא להיכנס לתיאורים אפיים שאינם הכרחיים לגיבוש העלילה, ובתוך זה בולט בשני סוגי הסיפורים הללו כוחו של הדיאלוג. אולם, אין בסיפור החז"לי ניסיון לשרטט דמויות מורכבות, ופריסה של עלילה היסטורית — מאן דבר שמיה!

גם הקורא הבלתי-מנוסה של סיפורי חז"ל יחוש בקיצורם הרב (לעיתים מרוב בסיפורים המונים שורות ספרות! ולא אחת איננו יודעים בנקל 'מי אמר למי!'). אך אין זו רק שאלה של 'נפח' לשונם החסכנית, תמצותם ונטייתם להתמקד באירוע בודד ולא במסכת אירועים מקשה מאוד על הצגת מורכבות פסיכולוגית של גיבוריהם. יתירה מזו, דומה שהתמצות הרב של סיפורים החייבים להוביל למסר מסוים, מעודד הבלטה ואף הקצנה של תכונות ומצבים ולהצגת דגמי התנהגות ודפוסי חשיבה, שלא אחת יש בהם מן המתמיהה. בנסיבות אלו, סיפורים על אותן דמויות נכבדות שהעסיקו את חכמינו, עשויים להראות שונים מאוד זה מזה. אם נתזר להשוואה למקרא, תחושתנו היא, כי כמו בעניינים דתיים רבים אחרים, חז"ל, שהטיבו להבין ולהעריך את מעמדם הדתי, ביקשו להתנתק מן המקרא. בניסוח הד, השאיפה הייתה שלא להגיע לימקרא מספר שניים², שאיפה שלא החקיימה למשל אצל יוצרי חלקים מסוימים של הספרות החיצונית.

¹ לא כאן המקום להפנות את הקורא לספרות העוסקת בניחוח הסיפור המקראי, אך אי אפשר שלא להזכיר את הטיפול המופתי שהעניק לו א' אורבך בפרק הראשון של ספרו מימים — השתקפות המציאות בספרות המערב, הוצאת ביאליק, ירושלים, תשכ"א.

בנסיבות אלו עלולים לעלות הרהורים בדבר היעדר מורכבות ואף שטחיות מסוימת של סיפורי חז"ל, אגב הבלטת אופיים העממי. אולם, רומה כי התרשמות חיצונית זו יש בה מן המטעה! המורכבות בסיפורי חז"ל קיימת גם קיימת, אך היא תיחשף בהנחה שהדמויות העומדות בבסיס הסיפורים הנין דמויות ייצוגיות, ואופיים הרמטי של הסיפורים קשור במפגש-עימות שבין ערכים והשקפות. הגיבורים מבחינה זו, מתפקדים כגושאי ערכים מסוימים, והמפגש ביניהם קשור למתח הלא-פשוט שבו שרויה מערכת הערכים העשירה ורבת הפנים שאפיינה את הגותם של חכמים. פועל יוצא מהמורכבות הרעיונית הגלומה בסיפור העולה מדכריהם והתנהגותם של גיבוריו, הינה העמימות האופפת לא-אחת חלקים רבים בסיפור, המסתתרת מאחורי חזות פשטותו החיצונית. בסיפורים רבים לא נמצא שיפוט ישיר של המחבר, וגם אם נדמה בעינינו כי המסופר תותר לשיפוט חד-משמעי יגלה העיון המעמיק כי מלאכת השיפוט קשה היא – ההכרעה איננה חדה, ולא פעם היא נוטה להפתעה ביחס לציפיות. אם כן, פשטותם של הסיפורים עניין אחר הוא, והיעדר צביעה בשחור-לבן עניין אחר לגמרי. התמודדות עם הסיפורים דורשת אפוא מיומנויות ספרותיות ויכולת ניתוח, למשוש ליבם של אניני הטעם הספרותי.

נדגים בקצרה את המתח הפנימי הגלום בסיפור טיפוס. בבבלי (גדרים סב ע"ב) מופיע מעשה אודות רבי טרפון שמצאו אדם אחד אוכל מן התאנים "בזמן שהוקפלו רוב המקצועות" – ביטוי המציין את הזמן בשנה שבו מעמדן ההלכתי של התאנים מתחיל להיות הפקר.² והנה, בעל התאנים (בלשון המעשה נאמר כי חינכו להסתמך על רשויות החוק והמשפט – לקה בחסר) תפסו לרבי טרפון, והכניסו בשק כדי להשליכו לנהר. בהיותו בשק הטיח רבי טרפון הנואש: "אוי לו לטרפון שזה הרגו", וכשמע זאת בעל התאנים עזבו וברח. אחר כך סופר, כי כל ימיו הצטער רבי טרפון על כך, ואמר: "אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה". לכאורה, לפנינו סיפור על כוחה של תורה. רבי טרפון נתפרסם בתורתו ובעזרתה ניצל, ולא זו בלבד אף הראה גדלות רוח והצטער על כך כל ימיו. אולם, אין זו בהכרח הפרשנות היחידה! ראוי לציין כי הסיפור מציג מצב מוקצן עד כדי חוסר סבירות – חכם האוכל מן ההפקר, ואדם המשליכו אל הנהר. אשר על כן, ניתן לראותו כסיפור ייצוגי המעמיד זה מול זה ערכים בעולמם של חז"ל. ברור כי חז"ל ראו בלימוד התורה ערך עליון העשוי בנסיבות מסוימות להציל חיי אדם. אך השאלה מהו בדיוק השימוש הנידון בכתרה של תורה. האם הכוונה להצהרה שיש בה לכאורה שמינית של גאווה, כי 'טרפון הוא', או שהעניין מתחיל בהקפדת יתר על המועד המדויק של היתר להשתמש בתאנים. זהו מועד הלכתי, שחרף יסודו כהווי החקלאי הרי הוא פרי של תהליכים של משא ומתן בבית המדרש, וככזה טפק אם ידוע על כוריו לאדם הפשוט. אשר על כן, ניתן לצפות שהתכם ידע להתאפק ולא יחטוף מיר עם בוא מועד היתר ההלכתי. החיים מחוץ לבית המדרש דורשים לעיתים מערכת נורמות שונה מזו

2 הסיפור נותח בהעמקה על ידי י' פרנקל, התבניות של סיפורי האגדה התלמודית, מחקרים באגדה ובפולקלור יהודי, תשמ"ג, ז, עמ' פא-פו, וכן בספרו, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים, 1991, עמ' 266-267. יבחר הקורא באלו נקודות פסעתי בעקבותיו ובאלו פיתחתי גישה שונה.

העולה מן הריבון התיאורטי. הביקורת איננה מופנית אפוא נגד רבי טרפון עצמו, אלא כנגד רבי טרפון המייצג מידה הלכתית מסוימת ודפוס התנהגות הנובע ממנה, והוה בעצם ריבון מעמיק בשאלת יישומה של ההלכה והחשש העמוק ממצב של 'על ברשות התורה'. בסופו של דבר מובעת כאן עמדה המעלה על נס ביקורת נגד החכמים ההולכים בעיוורון אך ורק אתרי שיעורי ההלכה וגדריה. ובוודאי שמתגלה כאן מידתם של חכמים שאינם מהססים להפנות חיצונית ביקורת בעולמם שלהם. והלא דבר הוא!

קיצורו ותמציתיותו המופלגים של הסיפור מעלים כמה מחשבות כאשר לניתוחו הסיפורותי. ראשית, בולטת בו מאוד הסימטריה, פרי מבנה מחושב, בין ראשיתו – הגדר ההלכתי של "הוקפלו רוב המקצועות", לבין סיומו – "כתרה של תורה". הקבלה זו מחזקת את הרשם שכתרה של תורה איננו רק הגורם שהציל את רבי טרפון, אלא גם הגורם שסיבך אותו! מכל מקום, עמימות וודאי שיש כאן, וניתן להבין את 'כתרה של תורה' ברכים שונות.

שאלה אחרת קשורה להסתייעות בניתוח בחומרים שמחוץ לסיפור. זוהי שאלה מורכבת משום שאין זה כלל בטוח שיש קשר ישיר פשוט בין הסיפור לבין חומרים אלו, ולכן יש מקום למידה של היסוס בניתוח שכזה. ניתן לשאול מה עושה לסיפורינו הידיעה המופיעה במפורש בסוגייה (ובסוגייה! לא בסיפור עצמו!) שלפנינו, שיש לה סימוכין גם במקורות אחרים, כי רבי טרפון נתפס כעשיר ואולי אף עשיר מופלג. אם כך הוא הרי שהקפדתו ליטול מהתאנים כבר בשלב קיפול המקצועות מצטיירת כתמונה שבעתים, ותורמת להגברת ההזדהות (כמוכן, עד גבול מסוים!) עם מטילו לנהר דווקא! אפשר שסיפור אחר בירושלמי שבפרטים שונים דומה לסיפורינו מתוכת עמו בסמוי. הכוונה למעשה בירושלמי (שביעית פ"ד ה"ב לה ע"ב) על רבי טרפון שירד (כשביעית) לאכול מתוך שלו, אך מבלי לבקש רשות או להזדהות בפני המתזקקים בשדה בפועל. ראוהו השומרים והתחילו להכותו, אמר להם: אמרו בבית רבי טרפון שיכינו לו תכריכים, משמעו זאת נפלו על פניהם ואמרו: רבי סלח לנו, ורבי טרפון אמר להם בלשון שבועה שעל כל מכה ומכה היה סולח להם על הקודמת. המעשה הזה עשיר בבעיות ואין כאן המקום לפרשו, אך דומה שיסודות מסוימים בו, בראש ובראשונה שיוך השדה לטרפון עצמו, מרכיבים את המצבים העומדים ביסוד קודמו.

חומר שמחוץ לסיפור החשוב לענייננו הוא גם הסיפורים שבסוגייה שבה שוכן סיפורנו (בבלי, גדרים סב ע"א). הסוגייה נערכה כך שנפתחה בסיפור על התנהגויות שונות של שני חכמים ביחס לתאנים שנלקחו בזמן שהוקפלו רוב המקצועות, כשעולים שם נימוקים שונים ודעות שונות ביחס למועד היתר האכילה והיחס אליו בין חכמים ובעם. על רקע זה בא סיפורו של רבי טרפון המציג דפוס התנהגות חד וברור, ואי אפשר שלא להתייחס להתנהגות זו על רקע הסוגייה שברקע, שבעיקרה מציגה אי-בהירות הגובלת במבוכה. יתירה מזו, החכמים שהוזכרו בסיפור הפותח רבי ורבי יוסי רבי יהודה מאוחרים בזמנם לרבי טרפון וזה בוודאי רומז משהו על הדרך שראו עורכי הסוגייה את התנהגותו של רבי טרפון – התנהגות קיצונית המבליטה צד בעייתו בעולמה של ההלכה. אם נחזור לסיפור עצמו, הרי שבאופן שבו נוסח עשויים להיות מוצפנים רמזים נוספים החשובים להבנתו. השאלה היא מהי משמעותם של פרטי ריאליה בסיפור החז"לי. ברור שאין כאן תיאור אפי לשמו, ומותר לנסות לראות את הסמליות הגלומה

בפרטים אלו בהקשרם הסיפורי. מה טיבו של למשל הנהר שאליו כמעט הושלך רבי טרפון? מים הינם סמל מובהק לתורה, וגם בסיפורים אחרים ניתן להבין גופי מים כסמלי תורה (למשל: בסיפור על רבי אלעזר בן רבי שמעון והמכוער. הסיפור מתחיל בהליכה ליד נהר).³ לפי זה הסמליות המתקבלת היא של ענישה, שיש בה צד סמוי של מידה כנגד מידה — הוא מוטבע בתוך מהות המסמלת את הבעיה. לשון אחר, השתקעות בהלכה עד לאימוץ שיעוריה הרקים ביותר, ללא תשומת לב לרקע הרחב יותר, מביאה לענישה על ידי הטבעה באופן המסמל את הבעיה.

כזו היא דרכו של סיפור קצר. ברובד הראשון עשוי להיתפס כסיפור עם על החכם מול האדם הפשוט, שייתורו בהיותו מבליט את חוכמתו של החכם. אולם, חקירתו המדורקת מעלה רבדים נוספים. באמצעות הסיפור מובעת עמדה של תו"ל בסוגייה המעסיקה אותם ביותר. למעשה מהווה הסיפור מעין אספקלריה לעולמם, כשהמציצים לעולם זה הרי הם עצמם. כשתפס אותנו בהצצה זו, פתחו את עולמם בפנינו, ולימדו אותנו פרק בשאלת היחסים שבין אליטה רוחנית לבין העולם שמסביבה. אולם, חשיפת מסרים מסוג זה תובעת ניתוחים מדורקים של הסיפורים שסיפרו, ואימוץ הנחת יסוד רעיונית המציגה את עולמם של תכמים כעולם הפתוח לביקורת, ביקורת שהיא כסופו של דבר ערך דתי נעלה.

3 ראו הדברים שכתבנו בניתוח סיפור זה "רמנסון ומ' כ"ץ, שבילי אגדה א", "נודמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר", תשנ"ט, המרכז להוראת האגדה, מכללת אפרתה, ירושלים, עמ' 8-14.

1. אילפא ורבי יוחנן (בבלי תענית, כא ע"א)

התרגום מארמית

- 1 אילפא ורבי יוחנן הוה דחוק להם תדבר מאד, אפרו: נקום, נלך, נעשה עסק, ונקים בעצמנו "אפס כי לא יהיה בך אביון" (דברים טו, ד). הלכו, ישבו תחת כהל רעוע, אכלו פת. שמע רבי יוחנן שאמר מלאך לתברו: 5 בא נטיל אותו עליהם ונתרנם, שמעיהוין חיי עולם הבא ועוסקין בתי שעהו אמר לו האחר: הנה להם, שאחר מהם קימת [= עומדת] לו השעה. אמר לו רבי יוחנן לאילפא: שמע מר דבר? 10 אמר לו: לא. אמר: משתמע מפנה אני הוא שקימת [= עומדת] לי השעה. אחר, אלך, אקים בעצמי "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים טו, יא). עד שבא אילפא, מלך רבי יוחנן. כשבא אילפא, אפרו לו: אלו ישב מר ולמד לא מר הוה מולך? 15 תלה עצמו בתרן [הפנינה], אמר: כל השואל אותי דבר ב"של בית רבי חזא ובית רבי אושעיא" ואינני פושט לו מתוך משנתנו נופל אני מן התרן [למים] וטובע. בא וקן אחר, שנה לו: 20 "האומר: 'הנו שקל לבני בשבת' והו ראוין לתת להם סלע — נותנין להם סלע; ואם אמר: 'אל תתנו להם אלא שקל' — אין נותנין להם אלא שקל; אם אמר 'מתו, יירשו אתרים תתמיהם' — בין שאמר 'הנו' בין שאמר 'אל תתנו' — אין נותנין להם אלא שקל", זאת של מר היא? 25 רבי מאיר היא, שאמר: מצוה לקים דברי המת.